

АГРАРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В 1920-Х РР.

УДК Л 94(477) «1921/1939»
DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-50-58

М. М. Зеркаль

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Миколаївського національного університету імені Василя Сухомлинського

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СПРИЯННЯ МАЛОМУ ТА СЕРЕДЬОМУ ПІДПРИЄМНИЦТВУ В АГРАРНИЙ ПРОМИСЛОВІСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ХХ СТ.

Автором у статті досліджено особливості втілення нової економічної політики в аграрній промисловості Півдня України в 20-ті роки ХХ ст. Проаналізовано економічні процеси, висвітлено основні чинники активної позиції місцевого населення, форми та види підприємницької діяльності. Розглянуто загальні урядові напрями втілення «відступу» від комуністичної економічної доктрини та практика реалізації прийнятих рішень на місцях. Визначено, що згорання непу на Півдні України розпочалося в 1924 р. Такий висновок автора обґрунтовано введеними в науковий обіг архівними документами.

Ключові слова: нова економічна політика, підприємець, неплан, прибуток, майстерні, підприємства, конкуренція.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена складним сучасним станом малої та середньої аграрної промисловості на Півдні України, повільне зникнення з аграрного ринку промислової сільськогосподарської продукції вітчизняного виробника. Історія виходу з подібної економічної ситуації в минулому нашої країни стає унагоді під час розробки сучасних програм та реформ аграрного промислового сектору. На 29-у році незалежності України за умов зовнішньої агресії, несприятливих світових економічних кон'юктур набуває особливого значення використання внутрішніх економічних чинників для наповнення державного бюджету, за умов втілення політики децентралізації – місцевих бюджетів податковими відрахуваннями представників малого та середнього бізнесу. Зважаючи на це, автор своїм дослідженням звертає увагу не лише на загальновідомий світовий досвід виходу з економічних криз, а демонструє існуючі, але позабуті вітчизняні напрацювання історичного досвіду, які мають стати каталізатором до швидких позитивних зрушень не лише в глобальних масштабах, а і на низовому рівні, коли кожен українець на власному рівні життя відчує збільшення надходження коштів до родинного бюджету, підвищення якості життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія непу в УСРР пройшла у своєму розвитку три основних етапи. Перший із них охоплює 1920-ті – першу половину 1950-х рр. Другий – другу половину 1950-х – початок 1990-х рр. Сучасний етап історіографії розпочався після відновлення незалежності України й розпаду СРСР. Друга половина 1980-х – початок 1990-х рр. позначилися науковим вибухом непівської тематики у вітчизняній історіографії. До здобутків того часу можна віднести визнання певної невідповідності сталінської практики ленінським ідеям, обґрунтування нової хронології непу, корегування оцінок ролі приватного сектора, значення держави в регулюванні соціально-економічних відносин, вивчення непівських ідей більшовицьких лідерів, визначення нових причин згорання нової економічної політики та ін. Серед вітчизняних дослідників ці питання вивчали О. Бакуменко, А. Диланян, В. Калініченко, В. Колесник, В. Лантух, С. Лях та ін. [3; 28; 29; 39].

Сучасний етап дослідження нової економічної політики позначений якісними зрушеннями й характеризується відмовою вітчизняної історіографії від марксистсько-ленінської методології та переосмисленням як теоретичних засад, так і реальної практики запровадження і реалізації непу. Непівську практику висвітлено крізь призму внутрішніх суперечностей й перманентної протидії ринкових та адміністративно-командних методів господарювання. Увагу дослідників звернено на форми організації господарської діяльності, непівські реалії в окремих галузях економіки, особливості функціонування товарно-грошових відносин, роль і місце держави в їхньому регулюванні, сутність податкової політики, приватне підприємництво, соціальні наслідки непу тощо (В. Анісімов, В. Гринчуцький, І. Каспрук, В. Колесник, К. Лобач, О. Пиріг, О. Сушко та ін.) [1–2].

Ревізія усталених поглядів щодо реалізації нової економічної політики міститься у працях А. Слюсаренка, В. Гусева, В. Литвина, О. Мороза та С. Злупка, Л. Беренштейна й П. Панченка, Ю. Шаповала та інших авторів, опублікованих у другій половині 1990-х – на початку 2000-х рр. Проблеми реалізації нової економічної політики чи її окремі аспекти вивчено в кандидатських і докторських дисертаціях В. Анісімова, С. Бородіна, В. Лазаренка, В. Лазуренка, В. Лантуха, І. Лантуха, В. Мазура, А. Морозова, М. Зеркаль, О. Петасюк, О. Пиріг, В. Підгаєцького, Л. Скотнікової, О. Трубенюк та ін. Історіографія нової економічної політики в Україні проаналізована у розвідках і дисертації Г. Коцур [17; 18; 19; 20; 26; 39]. Водночас перспективним є дослідження непу на Півдні України.

Метою статті є вивчення реалізації непу в аграрній промисловості Півдня України.

Виклад основного матеріалу. Запровадження нової економічної політики у промисловості радянської країни датовано 9 серпня 1921 р., коли В. Ленін підписав наказ Ради Народних Комісарів «Про впровадження в життя начал нової економічної політики» [27]. Як пояснював в своїх роботах та виступах вождь радянського пролетаріату, економічною базою соціалізму мала стати велика машинна індустрія [5]. Зважаючи на категоричну відмову від зобов'язань за борговими зобов'язаннями царату, СРСР, комуністичне керівництво, поставило себе перед складною проблемою економічного забезпечення виводу країни з глобальної економічної кризи без залучення матеріальної допомоги можливих іноземних запозичень. З іншого боку, більшовицьке керівництво позбулося обтяжливих значних відсоткових виплат за боргами імперії Романових, які сягали 800–900 млн. руб. золотом щорічно.

Нова економічна політика за своєю сутністю мала б створити сприятливі умови для відновлення зруйнованої війною великої, середньої та малої аграрної промисловості, припинення міграції продуктивного працездатного населення, залучення для роботи на промислові підприємства активної молоді. Більшість промислових підприємств переводилися на господарський розрахунок, держава не мала можливості утримувати тривалий час збиткові заклади, тому на перший план висувалося завдання забезпечення рентабельності націоналізованих промислових закладів і повільний перехід до беззбитковості, а згодом і прибутковості. На території УСРР в оренду передавалися промислові заклади організаціям (кооперативам, комнезамам, артілям) та приватним особам, досить часто навіть колишнім власникам. Разом було здано в оренду 5,2 тис. підприємств [27].

Як свідчать документи, на початку 1920-х років на більшості південноукраїнських промислових підприємств набула поширення практика виплати зарплатні частково грошима, а решти – виробленою продукцією (так зване «кусочництво»). Промислові робітники за таких умов не мали змоги прохарчуватися і тому змушені були шукати альтернативні джерела для забезпечення свого та своїх родин існування. Лише за офіційною статистикою, у 1919–1920 рр. робітники Півдня України одержували за твердими цінами по картках продукти необхідні для харчування 20–25 %, решту ж змушені були здобувати шляхом купівлі-продажу або натурального обміну. У квітні 1920 р. на IV з'їзді профспілок у виступах делегатів зазначалося, що необхідні витрати для забезпечення життя робітника і його родини удвічі – утричі перевищували його заробітну платню на промислових заводах, навіть в сумарному вигляді грошей та продукції [23].

На початку місцевим господарчим органам на законодавчому рівні надавалося право самостійно приймати рішення щодо умов задачі в оренду промислових підприємств, але згодом почали виникати такі ситуації, коли окремі держслужбовці стали зловживати своїм посадовим становищем. Враховуючи непоодинокі випадки зловживань, що впливало на сприймання населенням нової влади, РНК 6 липня 1921 р. ухвалив декрет, яким визначались

уніфіковані умови передачі в оренду націоналізованих промислових підприємств. Згідно з цим документом, значні переваги отримували кооперативи. На орендарів за умовами договору покладалися чинна адміністративна та кримінальна відповідальність за порушення умов утримання і використання орендованих підприємств у супереч укладеним документам. Тривалість угод оренди визначалась від двох до п'яти років, орендні платежі стягувались на користь держави часткою виготовленої продукції. Декретом РНК від 17 травня 1921 р. передбачалася низка заходів щодо стимулювання розвитку кустарної й дрібної промисловості. Так, було припинено чинність закону від 29 листопада 1920 р., за яким мали бути націоналізовані всі промислові підприємства, незважаючи на розмір обігового капіталу та кількість залучених найманих робітників. Зазначалося також, що всі промислові підприємства, які були націоналізовані до 17 травня 1921 р., мали залишатись у державній власності.

Одним із реальних перших значних кроків із реалізації непу в промисловості Півдня України став вищезгаданий наказ РНК від 9 серпня 1921 р. «Про впровадження в життя засад нової економічної політики». У двох постановках Ради Праці та Оборони від 12 серпня 1921 р. зазначалося, що дрібна промисловість має стати економічною базою для великої державної індустрії й здійснювалася спроба провести уніфіковану класифікацію існуючих промислових підприємств [23]. За нормами чинного законодавства передбачалося, що підприємства в подільшому існуванні яких не були зацікавлені ні держава, ні потенційні приватні або колективні орендарі, підлягали ліквідації. Урядовими нормативними документами декларувалися два принципи: централізація та децентралізація. Промислові підприємства однієї галузі виробництва повинні були концентруватися в об'єднаннях, які тепер називалися «спілками», а промислові підприємства, які були достатньо великими або економічно і стратегічно важливими для країни, повинні були діяти самостійно, тобто зберігати свою економічну незалежність і звільнялися від прямого директивного впливу та адміністративного контролю ВРНГ.

РНК УСРР 29 серпня 1922 р. ухвалила «Положення про здачу в оренду державних промислових підприємств», яким визначалася процедура, форми та методи здійснення передачі державної власності в оренду як приватним особам, так і колективним утворенням [35]. Наприклад, частина середніх і дрібних промислових підприємств міста Миколаєва, законсервовані ремонтні майстерні в Ольгополі, Явкіному, цегельня у Петрівці, 759 млинів і круподерень, 70 олійниць Миколаївщини були здані в оренду приватними особам та кооперативним об'єднанням [9]. Подібні процеси відбувалися на всій території УСРР. Більшовицьке керівництво у своїх планах економічних перетворень у майбутньому розраховувало на кооперацію, яка мала стати впливовим учасником ринкових відносин за умов планової економіки [41].

Набула значного поширення на Півдні України передача промислових підприємств в оренду колишнім власникам. Зумовлювалося це тим, що колишній власник володів всіма потрібними знаннями та навичками щодо поновлення виробничого процесу

та швидкого відновлення економічних угод із постачальниками сировини та споживачами виготовленої продукції. Внаслідок таких «елементів ринкових» перетворень при збереженні державного контролю в південному регіоні України, як і на решті українських земель, почали кількісно зростати орендарі, приватні підприємці, комісіонери, банківські та біржові ділки. Сформований прошарок підприємців – учасників ринкових перетворень економіки та багато інших суміжних категорій отримали узагальнену назву – непмани.

Восени 1921 р. у Радянській Україні почали виникати перші трести – «Цукротрест», «Донвугілля», «Хімвугілля», «Південсталь» та ін. Через шість місяців, в травні 1922 р., на території УСРР вже налічувалося два десятки трестів республіканського масштабу. У довідковій статистичній літературі досі подається різна кількість як республіканських, так і союзних трестів, що функціонували на території УСРР: від 19 до 21 [28]. Суперечливість статистичних даних засвідчує не дослідницьку неточність, а певну тяглість економічного процесу трестування промисловості, що тривав майже до кінця 1920-х рр.

Упродовж 1921–1922 рр. на території УСРР сформувалася дворівнева система управління трестованою промисловістю. Так, великі трести були безпосередньо підпорядковані ВРНГ УСРР, а дрібні, що були утворені в основному за територіальною ознакою, підпорядковувалися губраднаргоспам та мали майже виключно місцеве значення. Утворена система управління, на жаль, «захиталася» одночасно зі створенням СРСР. Жорсткі вимоги Москви, щоб перепідпорядкувати їй частину трестів УСРР, відразу наразилися на певний спротив господарських органів республіки.

Наприклад, цікавий випадок стався з Одеським фанерним заводом (колишнім Когана й Луцького), який зупинився внаслідок браку обігових коштів в травні 1923 р. Вже 11 січня 1924 р. ВРНГ СРСР зверталася до ВРНГ УСРР із чіткою пропозицією підпорядкувати підприємство Фанерному тресту СРСР. Мотиваційна частина була неоригінальною. У ній зазначалося, що союзний трест мав «усі необхідні засоби» для відновлення виробництва в Одесі, до того ж, московські керівники зазначали, що вважали «бажаною концентрацію й зосередження фанерного виробництва в одних руках». Зрозуміло, що лише в межах Фанерного тресту СРСР. Одеський губраднаргосп намагався чинити запеклий опір, своїми листами переконували поступливих перед центром харківських керівників і московських управлінців, що зробити все можливе і навіть неможливе для відновлення фанерного виробництва у місті, використав місцеві резерви – кошти одного з банківських відділень або «Експортлісу» (за рахунок реалізації виготовленої продукції на світових ринках продукції) [10].

Відстояти самостійність українських трестів і підприємств нікому не вдалося, незважаючи на наведені аргументи та розрахунки економічної доцільності та ефективності. Трести, що об'єднували підприємства загальнодержавного стратегічного значення, опинилися в юрисдикції ВРНГ СРСР. У 1925 р. 51,2 % промисловості УСРР вже перебувало у підпорядкуванні союзної ВРНГ [43]. Керівництво

союзного центру ставало усе виразнішим та всеохоплюючим.

Так, валова продукція промисловості Миколаївщини, за офіційною статистикою, у 1921–1922 рр. складала лише 12 % від показників 1913 р. [22]. За проведеним у 1920 р. переписом було виявлено в Миколаївській губернії 4 685 промислових підприємств, з яких у Миколаївському повіті – 1 285. Перепис виявив, що велика кількість виробничих цехів промислових заводів «Руссуд», «Ремсуд», «Темвод» перебували в стані «консервації» і частково будівлі були зруйновані. Внаслідок військових дій значних збитків нанесено було Миколаївському торговельному порту, який до війни виконував функцію воріт із експорту сільськогосподарських товарів всього Півдня України. М. Калінін під час перебування в Миколаєві з агітпоїздом «Жовтнева революція» у червні 1922 р. у своїх спогадах зазначав, що його вразили порожні вулиці міста, мертвий порт, критичний зовнішній стан робітників [32]. Фактично в буремні революційні роки відбувалися не лише процеси руйнації промислових підприємств, а і процеси міграції населення. Кількість мешканців Миколаєва упродовж 1920 – 1923 рр. унаслідок голоду скоротилася з 108 820 до 81 105 осіб [24].

З метою збереження великих підприємств у власності держави, щоб в майбутньому вони стали конкурентами приватних виробників, запроваджувалися поняття «комерційний розрахунок», «господарський розрахунок». Радянський уряд намагався таким чином вивести підприємства, що мали стратегічне значення для оборони держави, з фактичного стану «клінічної смерті». В роки втілення політики «воєнного комунізму» всі націоналізовані промислові підприємства підпорядковувалися головкам на чолі з Вищою Радою Народного Господарства (ВРНГ) і не мали можливості самостійно ухвалювати рішення щодо своєї господарської діяльності, не вони продавали продукцію, а головки приймали рішення щодо відчуження майна. На підставі укладених домовленостей одержували за нарядам сировину і матеріали. Натомість саме госпрозрахунок мав на меті дати можливість виявити власну комерційну та організаційну ініціативу населенню, в пам'яті якого зберігався досвід підприємництва. Промисловим підприємствам державою надавався статус юридичних осіб, а їх керівники повинні були забезпечити самоокупність і прибутковість виробництва.

Щоб забезпечити державу хлібними запасами 2 квітня 1921 р. РНК УСРР прийняв рішення дозволити робітничим організаціям самотужки закуповувати продовольство в губерніях за умови, що вони вже виконали продовольчу розкладку [42].

Упродовж 1925–1926 рр. стала значно зростати питома вага продукції, яка вироблялась промисловими підприємствами з приватною формою власності, які для здійснення державного контролю над ними підлягали ліцензуванню на 31 % порівняно з попереднім роком. Кількість найманих робітників цих підприємств зросла лише на 20 %, тобто спостерігалось фактичне зростання продуктивності праці завдяки застосуванню новітніх економічних методів виробництва та зниження собівартості продукції [29].

Набуло поширення керованою формою використання приватної ініціативи оренда, яку вважали своєрідною формою державного капіталізму. Господарське життя демонструвало неможливість ще без втручання радянських державних органів підприємцями вирішувати всі питання товарообігу самотужки. XI конференція РКП(б) (19–22 грудня 1921 р.) у своїх директивних документах наголошувала, що «інтереси відбудови народного господарства Радянської Росії вимагають полегшення припливу іноземного капіталу в різні галузі господарства як у формі концесій, так і в формі позик» [40]. Вирішення цього завдання уповільнювалось із багатьох причин. Міжнародний західний капітал не квапився здійснювати інвестиції у державу з незрозумілою економічною системою, непослідовним політичним керівництвом, яке вже з перших своїх кроків демонструвало безвідповідальне ставлення до укладених економічних угод та зобов'язань своїх попередників. Комуністичне керівництво також зволікало з конкретними пропозиціями та гарантіями як економічного, так і політичного характеру. Лише навесні 1922 р. УЄН ухвалює постанову «Про порядок розгляду пропозицій на концесії, які надходять з-за кордону». Цей документ визначав лише загальні положення щодо надання концесій, механізм дій [33].

Вся концесійна практика СРСР свідчила про прихильність до іноземців. Статистика свідчила, що упродовж 1922–1924 рр. перші місця посіли за кількістю реально укладених угод Німеччина (21 договір), Англія (16) і США (10) [34]. Претендентами на отримання концесії досить часто виступали колишні власники фабрик і заводів, які сподівались на позитивні зрушення в політиці більшовиків щодо розвитку промисловості на засадах елементів ринкової економіки. Наприклад, спадкоємці відомого вітчизняного цукрозаводчика М. Терещенка заявили про своє бажання одержати концесії на колишню власність родини – цукрові заводи, а також вимагали від радянської влади сплатити різницю між вартістю підприємств на момент націоналізації й на час оренди, повернути устаткування, реманент тощо. Зрозуміло, що ці претензії радянська влада відразу визнала неприйнятними та необґрунтованими. Подібні випадки в практиці 1920-х років були непоодинокими. Враховуючи всі як офіційні, так і неофіційні умови для укладання договору концесії, частка невдалих угод була значною: 1925 р. з 110 угод були припинені 22, з яких 13 у зв'язку з невиконанням сторонами своїх зобов'язань [45].

Іноземні підприємці та великі промислові підприємства в 1920-ті роки не вважали концесійну форму оренди достатньо привабливою і тому цей вид оренди великих підприємств на південноукраїнських землях фактично не отримав своєї реалізації. Впродовж всього часу запровадження непу в Україні було лише одне підприємство, яке вдало здано в концесію.

Однією з характерних особливостей Півдня України було те, що тут професійне рибальство значною мірою забезпечувало як біологічне, так і економічне життя багатьох людей. У 1920-х роках лише на Миколаївщині нараховувалося майже 2,5 тис рибалок-професіоналів, які щорічно виловлювали пересічно 55–60 тис. ц риби (10 % вилову УСРР) [16].

Значна частина рибного улову вивозилася за межі Миколаївської округи, зокрема в Одесу, для подальшої переробки на консервних заводах. Наприклад, скумбрія спеціального посолу з Миколаєва йшла безпосередньо на експорт [12].

В Одеській губернії у 1923–1924 рр. значна частина промислових підприємств залишалася у державній власності. До 1917 р. тут щоквартально виготовлялося продукції на 15,5 млн. руб., а тепер на 12,6 млн. руб., тобто 81,3 % [36]. Командно-директивна система не могла швидко відновити та перевершити рівень показників виготовлення промислових товарів.

Одещина в 1920-ті роки демонструвала приклади надзвичайної комерційної ініціативи приватного виробника. Попри найрізноманітніші владні заходи щодо стимулювання й створення економічно міцного конкурента приватнику у вигляді кооперації, приватна промисловість міцно утримувала друге після державної промисловості місце. Так, приватні промислові підприємства Одеської губернії виготовляли продукції на 2 млн. руб. (13,2 %), а кооперативні промислові підприємства – на 0,859 млн. (5,5 %) [36]. Гострою залишалася проблема накопичення капіталу. Зрозуміло, що потрібен був час для накопичення коштів й подальшого їх інвестування у розширення виробництва. В процесі дослідження питання про те, які саме підприємства володіли також і матеріальними активами, тобто обладнанням та будівлями, які належали приватним власникам, стає зрозумілим, що більшість таких підприємців орендували майно державних підприємств. Реально «чистими» приватними промисловими підприємствами вироблялось лише близько 1–2 % загальної суми виробництва. Влітку 1927 р. в Одесі, за даними окрфінвідділу, налічувалося 12 283 кустарів, загальна сума прибутку яких перевищувала 1 млн. руб. й половина якого припадала на власників швейних та шкіровиробних майстерень [38].

Влітку 1923 р. у Миколаєві нараховувалося вже 1 196 індивідуальних кустарно-ремісничих підприємств й 36 кустарно-ремісничих артілей. У їх виробничому процесі було задіяно 1 582 особи. У Вознесенську тогочас налічувалося 128 індивідуальних підприємств, 3 артілі, в яких працювало 178 осіб. Відповідно Очаків мав 49 індивідуальних підприємств та 2 артілі, в яких нараховувалося 79 працівників. За офіційними статистичними даними, по Миколаївській сільській округі в цей час нараховувалося 2 281 підприємств та 47 артілей з зайнятими на них 3 474 особами. Взагалі по Миколаївській округі налічувалося 3 742 кустарно-ремісничих підприємства з 5 333 працівниками [15]. За рік цими підприємства виготовлялось продукції на 8,1 млн. руб., зокрема з власної сировини на суму у 4,5 млн. руб., з яких 42,5 % належало харчовій промисловості, 28 % – одягові та взуттю, 6,5 % – металообробці. Регіональною особливістю Миколаївської округи було те, що дрібна промисловість складала значно більшу частину, ніж по УСРР загалом. Наприклад, у кустарно-ремісничій промисловості Миколаєва було зайнято 60 %, а в Україні аналогічний показник досягав лише 56,5 % [11].

Унаслідок інтенсивного розвитку дрібна промисловість Миколаївщини вже у 1923 р. за своїми показниками перевищила довоєнний рівень. Кустарні

промислові підприємства на 82 % були некооперовані й розпорочені. Приватні особи не поспішали з об'єднанням своїх підприємств у великі заклади, кожний прагнув самостійно досягти економічного успіху, розширити власне промислове підприємство й посісти чільне місце на ринку товарів та послуг. Відсоток артилей кустарів та ремісників не перевищував 18 %, у них працював приблизно такий самий відсоток осіб, які працювали у дрібній промисловості [15]. Вже в цей час почали виявлятися негативні сторони ситуації – приватні промисловці опинилися у кабальній залежності від приватного комерсанта й скупника-посередника. Дуже високі роздрібні ціни на товари промисловості не захищали кустарно-ремісничу промисловість, адже кустарний виробник від цього практично нічого не вигравав, оскільки левова частка зиску дісталася приватному торговельному капіталу. Ринок сировини ще не сформувався, збут готової продукції був не налагоджений.

Проведена денационалізація в селах млинів та крупорушок загалом похвалила борошномельну галузь УСРР. Наприкінці 1921 р. в оренду передали 4 953 згаданих промислових закладів, діяльність яких залежала не лише від влади, а й від пропозиції, тобто «зернового завозу» [44]. Наприклад, на Херсонщині та в інших південних округах млини належали переважно приватним особам: кооперації – 45, промартілям – 59, а власникам-господарям – 116 борошномельних закладів. Справа полягала в тому, що приватні млини були краще технічно обладнані, а також були конкурентноспроможними у змаганнях з державними аналогічними заводами за вартісними показниками діяльності [39].

Приватні млини виготовляли 38,5 % усієї борошномельної продукції республіки. Інші галузі промислового виробництва Півдня України вимагали залучення значних капіталовкладень, тому були недостатньо привабливі з точки зору прибутковості й термінів обігу капіталів. Порівнюючи офіційні статистичні дані про рух капіталовкладень у закладах по різних формах власності, зазначимо, що лише за 1922–1923 рр. можна простежити певні зрушення і зробити висновок, що приватна власність демонструвала свою економічну конкурентоспроможність, порівняно з іншими формами власності.

Таблиця 1
Продукція промисловості Одеської губ. за 4-й квартал у довосних руб. [36]

	Державна	Кооперативна	Приватна	Разом
4 кварт. 1922 р.	10021773	502779	980803	11505355
4 кварт. 1923 р.	12641630	859020	2041353	15542003
1923 р. у % до 1922 р.	126,4	170,8	208,1	135,4

Таким чином, найбільше зростання показників спостерігалось у приватній промисловості, попри усі перепони й негаразди політичної та економічної ситуації. Одесити дуже добре пам'ятали своє комерційне минуле – в їхній свідомості ще «живими» були принципи ринкової економіки. Яким саме чином відбувався розподіл між галузями виробництва, що

було найпривабливішим для приватного підприємця та їх конкурентів на теренах Одещини, можна простежити за наведеною нижче таблицею [15].

Таблиця 2
Продукція у золотих руб. за довосними цінами:

Групи виробництва	Державна промисловість			Кооперативні			Приватні		
	4 кварт. 1922р.	4 кварт. 1923р.	1923р. в % до 1922р.	4 кварт. 1922р.	4 кварт. 1923р.	1923р. в % до 1922р.	4 кварт. 1922р.	4 кварт. 1923р.	1923р. в % до 1922р.
Металообробна	95792	92889	97	1895	13146	690	3668	9032	246
Борошномельна	1225422	2571824	209,9	280776	482432	171,5	751131	1909900	254,2
Тютюнова	749949	739496	98,7	111268	2031	1,8	16819	22713	135,1
Інші харчові	1911076	1392689	73,7	82861	259290	312	123433	28987	23,6
Шкіряна	842307	965123	114,6	15860	72857	458,5	68486	56645	82,6
Всього	4824546	5762021	119,1	492660	829756	168,5	963537	2027277	211,4

Статистичні показники демонструють, що в металообробному виробництві найбільше зростання спостерігалось в кооперації. 690 % означало не лише кількісне зростання, а й якісні зміни в технологічному процесі та технічному оснащенні. Для відновлення металообробного виробництва потрібен був «стартовий капітал», якого приватні підприємці назагал ще не накопичили [19]. Потрібен був час для генерації капіталу також і в інших галузях виробництва. У борошномельному виробництві України серед приватних підприємств спостерігалось найбільше зростання обсягів виробництва (254,2 %). Порівнюючи дані наведеної вище зведеної таблиці, можна помітити, що у більшості галузей спостерігається зростання показників державної промисловості, тобто вони фактично наблизилися до темпів зростання кооперації, значно відставши від темпів зростання приватної промисловості.

Співставляючи показники темпів зростання, більшість істориків робили свої висновки, спираючись на розміри відсотків, не приділяючи уваги змістовному навантаженню даних та їх значенню у загальному обсязі виробництва промисловості Півдня УСРР [17]. Також потрібно врахувати, що як приватна, так і кооперативна промисловість за абсолютними показниками були незначними. Тому кожна додаткова одиниця продукції давала зростання на значну кількість відсотків. Відповідно до об'єктивних законів розвитку економіки, обов'язково мав настати момент, коли темпи зростання промисловості мали уповільнитися.

Таблиця 3

	Середня кількість робітників на 1 завод в промисловості						
	Державна				Кооперативна промисл.	Приватна промисл.	Разом за всією промисловістю
	Центральна трест.	Місцева трест.	Державна не трест.	Разом державна			
На 1 січня 1923р.	309,1	63,6	61,3	124	20,7	11,9	71,2
На 1 січня 1924р.	378,6	97,3	65,7	157	25,7	12,4	80,3
% приросту (+)	22,5	53	7,2	26,6	24,1	4,2	11,3

Таким чином, можна впевнено стверджувати, що лише великі промислові державні підприємства

демонстрували значне зростання кількості робітників в розрахунку на одне підприємство [14]. Приватні підприємства за рік не змогли накопичити потрібні достатні капітали для значного розширення виробництва і збільшити кількість найманих робітників [18]. Там кількість працівників зросла лише на 4,2 %. Одночасно спостерігався значний відрив за показниками центральних трестів та інших видів промислових підприємств. Держава як економічними, так і позаекономічними методами прагнула гарантувати собі командні висоти у стратегічно важливих галузях виробництва, щоб у випадку будь-якої загрози придушити невдоволення дрібного товаровиробника.

На початку 1922 р. фактично припинилося державне регулювання розмірів зарплати й почався перехід до договірної системи оплати праці робітників. З другої половини 1922 р. на більшості підприємств Одеси та Одеської губернії почали укладатися колективні договори між власниками та трудовим колективом. Спостерігалася невпинне зростання зарплати у всіх виробництвах Одещини, досягнувши 400 %: з 5 умовних московських товарних рублів у січні до 20 руб. у грудні 1922 р. [40].

Завдяки запровадженню непу вдалося зрушити з місця економічне життя УСРР загалом й Одеської губернії зокрема. Кількість діючих підприємств у губернії за перші два роки запровадження елементів ринкової економіки значно зросла [17]. У 1923 р. спостерігається значне уповільнення зростання відкритих підприємств, натомість набуває розвитку економічне зміцнення існуючих, тобто банкрутували економічно нежиттєздатні підприємства та установи, а розширювали виробництво прибуткові промислові підприємства, торговельні порти. До кінця 1923 р. значно зростає кількість робітників в Одесі. Загалом по УСРР за три роки непу кількість робітників промисловості зросла на 240 тис. і на початок 1926 р. нараховувалось 514 тис. осіб (проти 631 тис. наприкінці 1913 р.) [42]. Загальною була тенденція збільшення кількості робітників та їх концентрація на великих підприємствах. Фактично до 80 % промислових робітників у 1925 р. концентрувалося на промислових підприємствах із кількістю працюючих понад 500 осіб. На другому році втілення в життя політики непу в Одеській губернії почався процес зміцнення капіталомісткої металургійної індустрії, головним чином сільськогосподарського машинобудування, текстильної (джутова фабрика). Ефективно також працювали шкіряне та тютюнове виробництва. Продукція діючих закладів досягла 50–60 % їх довоєнного рівня. Ринкова конкуренція відкривала шлях для рентабельних виробництв й приводила до банкрутства збиткові, малоефективні підприємства. Щоправда, з'ясувалася й негативна риса економіки Півдня України – мала місткість внутрішнього ринку. Це можна було подолати лише з часом, якого, як невдовзі з'ясувалося, радянський уряд регіонові не надав.

За основними промисловими показниками на грудень 1925 р. Миколаївська округа досягла свого довоєнного рівня виробництва. Було введено в дію 42 великих і середніх підприємств. На території Єлисаветградської, Первомайської та Херсонської округ, що за сучасних умов входять до складу Миколаївської області, нараховувалося 89 державних

підприємств ценової промисловості, з них працювали 77. На підприємствах працювало 9 111 робітників, які виготовляли продукції на 26,36 млн. руб. На території Миколаївської округи, Березнегуватського та Снігурівського районів Херсонської округи діяло 15 кооперативних підприємств з 189 працівниками [22].

Висновки. Значне кількісне відставання усіх промислових підприємств від довоєнного рівня, яке спостерігалось до початку 1923 р., вдалося подолати впродовж наступних трьох років. У другій половині 1925/26 господарського року УСРР перевершила довоєнний рівень промислового виробництва. З 1924 р. в усіх галузях великої індустрії, за винятком харчової, почалося повільне згорання виробництва у приватному секторі. Цікавим є той факт, що у кам'яновугільній, металургійній, цементній промисловості не залишилося жодного приватного підприємства, у машинобудуванні – лише три. Ліквідація приватників в цих галузях в майбутньому – це результат цілеспрямованої державної політики. Таким чином, на думку автора, згорання непу в Південному регіоні починається з 1924 р. Саме створення адміністративних перешкод та нормативно-правове переслідування знищили не лише здобутки, а й історичну пам'ять комерційної діяльності, приватної економічної ініціативи. Напруження дефіциту товарів народного вжитку швидкими темпами було усунуто, великі державні підприємства налагодили відповідне виробництво і «тимчасовий відступ» від комуністичної парадигми було припинено. Досвід позитивної діяльності широких верств населення має стати корисним складанні проектів нових перетворень в економіці України сьогодні, особливо в умовах коли більшість країн світу основну ставку роблять на малий та середній бізнес у промисловості для забезпечення прибутковості державного бюджету та забезпечення соціальної стабільності в країні, регіоні. Повернення трудових мігрантів, відновлення промислових виробництв в місцях їх традиційного існування, створення робітничих династій, налагодження міжнародного товарообігу не просто сировини, а конкурентоспроможної високотехнологічної продукції неможливе без створення умов для роботи малих та середніх промислових підприємств і лише спираючись на історичні традиції, досвід попередніх поколінь ми зможемо відродити промислову славу українців і інших народів, що мешкають в нашій державі.

Список використаної літератури та джерел:

1. Анісімов В. Земельні громади в житті українського села 1921–1929 рр. / В. Анісімов. – Черкаси: Наука, 1996. – 177 с.
2. Анісімов В. Земельна політика і земельне законодавство в Україні (1917–1929 рр.) / В. Анісімов. – Черкаси: Наука, 1997. – 132 с.
3. Бакуменко О. Розробка концепції непу в працях В. І. Леніна // Економіка Радянської України. – 1990. – № 4. – С. 14–22.
4. Буянов М. Стан пролетаріату на Україні після Жовтневої революції / ред. М. О. Авдієнка. – Харків: ЦСУ УСРР, 1928. – 116 с.
5. Владимир Ильич Ленин. Биография, 1870–1924 : в 2 т. / А. Егоров, Л. Ильичев, Ф. Константинов [и др.]; Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – 8-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – Т. 2: 1917–1924. – 364 с.

6. Винар Б. Розвиток української легкої промисловості / Б. Винар. – Денвер, 1955. – 147 с.
7. Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні / Б. Винар. – Париж: Націоналістичне вид-во в Європі, 1958. – 186 с.
8. Винар Б. Українська промисловість: Студія советського колоніалізму / Б. Винар // Записки НТШ. Т. CLXXV. – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен: Перша укр. друк. у Франції, 1964. – 397 с.
9. Державний архів Миколаївської області (ДАМО), ф.Р-83, спр.10, арк. 5–15, 53.
10. ДАМО, ф. 34, оп. 9, Спр. 111, арк. 26, 28, 34–35, 50.
11. ДАМО, ф.Р-985, оп.1, спр.52, арк 34–35.
12. ДАМО, ф.Р-265, оп.1, спр.516, арк. 18.
13. Денисовець П. Колгоспне будівництво на Україні в 1921–1925 рр. / П. Денисовець. – Х.: Вид-во Харк. держ. ун-ту, 1969. – 154 с.
14. Десять лет борьбы и строительства на Николаевщине / ред. А. Мануйленко, В. Исаковича, М. Радкова. – Николаев, 1927. – 127 с.
15. 10 років боротьби й будівництва 1917–1927: Провідник по виставках досягнень на 10-ті роковини Жовтневої революції. – К.: [Б. в.], 1927. – 210 с.
16. Єрмак О. Виробниче кооперування рибальських промислів на Миколаївщині в 20–30-ті роки / О. Єрмак // IV Республіканська наукова конференція з історії красзнавства. – К., 1989. – С. 618–619.
17. Зеркаль М. Нова економічна політика радянського уряду на Півдні України: історіографія проблеми / М. Зеркаль // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського. – Миколаїв: МНУ, 2010. – Вип. 3.29: Історичні науки. – С. 265–280.
18. Зеркаль М. Економічні перетворення в промисловості Півдня України на початку 1920-х рр. / М. Зеркаль // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Т.100. – Вип.87. Історичні науки. – С. 60–66.
19. Зеркаль М. Досвід діяльності Дніпробугу в 20-ті роки ХХ ст. / М. Зеркаль // Наукові праці. Національний університет «Кієво-Могилянська Академія», Миколаївська філія. – Миколаїв, 1998. – Т. 1. – 152 с.
20. Зеркаль М. Нова економічна політика на Півдні України в 20-ті роки ХХ ст. / М. Зеркаль // Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності: проблеми національного, політичного, технічного, правового, релігійного та культурного розвитку. – Миколаїв; Одеса, 1999. – Ч. II. – 260 с.
21. Історія Української РСР: Короткий нарис / ред. Ю. Ю. Кондуфор. – К.: Наук. думка, 1981. – 527 с.
22. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Миколаївська область / ред. П. Т. Тронько [та ін.]. – К. 1971. – 712 с.
23. Карр Э. История Советской России: в 14 т. [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1990. – Кн. 1. – Т. 1–2: Большевицкая революция 1917–1923. – 763 с.
24. Коренев И. Экономический очерк Николаевщины. – Николаев, 1926. – 128 с.
25. Ковалевський М. Опозиційні рухи в Україні і національна політика СРСР (1920–1954) / М. Ковалевський. – Мюнхен: Ін-т для вивчення СРСР, 1955. – Ч. 26. – 83 с.
26. Коцур Г. Стан наукової розробки та періодизація історіографії непу в Україні / Г. Коцур, О. Пиріг // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 2000. – Вип. 11. – С. 121–139.
27. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939рр.) / С. Кульчицький. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
28. Локритян Э. Государство и рынок: очерки экономической истории Украины / Э. Локритян. – Харьков: Ригер, 1997. – 173 с.
29. Лихолобова З. Приватне підприємництво у містах Донбасу в умовах НЕПу / З. Лихолобова // V Всеукраїнська наукова конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України» (жовт.1991р.). – К.: Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 221–222.
30. Макаренко О. Провал імперіалістичних замірів щодо України (1924–1929 рр.) / О. Макаренко. – К.: Наук. думка, 1967. – 252 с.
31. Молотов В. Итоги пятилетки и план 1933 г.: Доклад о народнохозяйственном плане на 1933 г. на III сессии ЦИК СССР 23 янв. 1933 г. / В. Молотов. – М.: Партиздат, 1933. – 61 с.
32. Методические разработки уроков по истории Николаевщины. – Николаев, 1990. – Вып.10: Наш край в 1921–1941гг. – 25 с.
33. О порядке рассмотрения поступающих из-за границы предложений на концессии: Пост. УЭС, 14 апр. 1922г. // Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1922. – № 18. – Ст. 290. – С. 316–317.
34. Орлов И. Восстановление промышленности / И. Орлов // Россия нэповская. – М., 2002. – 468 с.
35. Положение о сдаче в аренду государственных промышленных предприятий: пост. СНК УССР, 29 авг. 1922г. // Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1922. – №37. – 29 сент. – С. 562, 599–602.
36. Перцович Н. Промышленность Одесской губернии в 1-ом квартале 1923/24г. / Н. Перцович // Статистический бюллетень. – Одесса, 1924. – №5/6 (май–июнь). – С. 139.
37. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967гг.): в 5 т. – М.: Политиздат, 1967. – Т. 1. – С. 358.
38. Сколько в Одессе кустарей? Сколько у них дохода? // Известия. – 1927. – 26 июня. – С. 4.
39. Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.) / ред. С. В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – С. 195.
40. Статистика Украины №40 // Статистика Труда. – 1924. – Т. 1. – Вып.3. – ЦСУ Украины. – С. 8.
41. Урок дає історія / ред. В.Г.Афанасьєва, Г.Л.Смирнова. – М.: Политиздат, 1989. – 414 с.
42. Хроника социалистического строительства на Украине (1921–1925) / ред. С.В.Кульчицкий. – К.: Наукова думка, 1989. – 229 с.
43. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3040, оп. 1, спр.1280, арк. 32.
44. ЦДАВО, ф.3040, оп.1, спр.438, арк. 1–2.
45. Яковлева Е. Концессионная политика и практика / Е. Яковлева // Хозяйственный механизм периода новой экономической политики: По материалам 20-х годов. – М., 1990. – С. 172.

References:

1. Anisimov, V. (1996). *Zemelni hromady v zhytti ukrainskoho sela 1921–1929 rr.* [Land communities in the life of the Ukrainian village of 1921–1929]. Cherkasy: Nauka, 177[in Ukr].
2. Anisimov, V. (1997). *Zemelna polityka i zemelne zakonodavstvo v Ukraini (1917–1929 rr.)* [Land Policy and Land Legislation in Ukraine (1917–1929)]. Cherkasy: Nauka, 1997, 132 [in Ukr].
3. Bakumenko, O. (1990). *Rozrobka kontseptsii nepu v pratsiakh V. I. Lenina* [Development of the concept of the NEP in the writings of VI Lenin]. *Ekonomika Radianskoi Ukrainy*. 4. 14–22 [in Ukr].
4. Buianover, M. (1928). *Stan proletariatu na Ukraini pislia Zhovtnevoi revoliutsii* [The state of the proletariat in Ukraine after the October Revolution]. (Ed.) M. O. Avdiienka. Kharkiv: TsSU USSR, 116. [in Ukr].
5. Vladimir Ilich Lenin Biografiia 1870–1924 (1987). [Vladimir Ilyich Lenin. Biography, 1870–1924] [V 2 t.]. T 2: 1917–1924, 364. [in Russ].
6. Vynar, B. (1955). *Rozvytok ukrainskoi lehkoj promyslovosti* [Distributor Ukrainian Industry]. Denver, 147. [in Ukr].
7. Vynar, B. (1958). *Ekonomichni kolonializm v Ukraini*

- [Economic colonialism in Ukraine]. Paryzh: Natsionalistychnye vyd-vo v Evropi, 186. [in Ukr].
8. Vynar, B. (1964). Ukrainska promyslovist: Studiia sovetskoho kolonializmu [Ukrainian industry: Studio of Soviet colonial]. Paryzh; Niu-Jork; Miunkhen: Persha ukr. druk. u Frantsii, 397. [in Ukr].
 9. Denysovets, P. (1969). Kolhospne budivnytstvo na Ukraini v 1921–1925. [Kolhospne budivnytstvo on Ukraine in 1921–1925]. Kh.: Vyd-vo Khark. derzh. un-tu, 1969. 154. [in Ukr].
 10. Desiat let borby i stroitelstva na Nikolaevshchine [Ten years of struggle and construction in Nikolayevshchina]. (1927). (Ed) A. Manuilenko, V. Isakovicha, M/ Radkova. Nikolaev, 127. [in Russ].
 11. 10 rokov borotby y budivnytstva 1917–1927: Providnyk po vystavkakh dosiahnen na 10-ti rokovyny Zhovtnevoi revoliutsii [10 years of struggle and construction 1917-1927: A guide to exhibitions of achievements on the 10th anniversary of the October Revolution] (1927). K.: B. v., 210. [in Ukr].
 12. Yermak, O. (1989). Vyrobynye kooperuvannia rybalskykh promysliv na Mykolaivshchyni v 20–30-ti roky [Production co-operation of fishing crafts in Nikolayev region in the 20-30's]. *IV Respublikanska nauk. konf. z ist. kraieznavstva.* – K., 618–619 [in Ukr].
 13. Zerkal, M. (2010). Nova ekonomichna polityka radianskoho uriadu na Pivdni Ukrainy: istoriohrafiiia problemy [The New Economic Policy of the Soviet Government in the South of Ukraine: Historiography of the Problem.]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu im. V.O. Sukhomlynskoho*, 3.29: *Istorychni nauky*. Mykolaiv: MNU, 265-280 [in Ukr].
 14. Zerkal, M. (2009). Ekonomichni peretvorennia v promyslovosti Pivdnia Ukrainy na pochatku 1920-kh rr. [Economic transformations in the industry of the South of Ukraine in the early 1920's.]. *Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyi zhurnal*. Mykolaiv; Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 100, V. 87. *Istorychni nauky*, 60-66 [in Ukrainian].
 15. Zerkal, M. (1998). Dosvid diialnosti Dniprobuhu v 20-ti roky KhKh st. [The experience of Dniprobuh in the 20's of the twentieth century.]. *Naukovi pratsi. Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska Akademiia»*, Mykolaivska filiiia. Mykolaiv, 1, 152. [in Ukr].
 16. Zerkal, M. (1990). Nova ekonomichna polityka na Pivdni Ukrainy v 20-ti roky KhKh st. [New economic policy in the South of Ukraine in the 20 years of the twentieth century.]. *Istoriia Pivdnia Ukrainy vid naidavnishykh chasiv do suchasnosti: problemy natsionalnoho, politychnoho, tekhnichnoho, pravovoho, relihiinoho ta kulturnoho rozvytku*. Mykolaiv; Odesa, II, 260. [in Ukr].
 17. Istoriia Ukrainkoii RSR: Korotkyi narys [History of the Ukrainian SSR: A brief essay]. (1981). (Ed) Yu. Kondufor, V. Klokov, S. Kulchytskyi, M. Leshchenko, A. Lykholat. – K.: Nauk. dumka. 527. [in Ukr].
 18. Istoriia mist i sil Ukrainkoii RSR: [V 26 t.]. [The history of the cities and villages of the Ukrainian SSR] (1971). (Ed) P.T.Tronko. K., 712. [in Ukr].
 19. Karr, E (1923). Istoriia Sovetskoi Rossii [History of Soviet Russia], 1, 1–2. Bolshevistskaia revoliutsiia 1917, 763. [in Russ].
 20. Korenev, I. (1926). Ekonomicheskii ocherk Nikolaevshchiny [Economic outline of Mykolayevshchina]. Nikolaev, 128. [in Russ].
 21. Kovalevskiy, M. (1955). Opozytsiini rukhy v Ukraini i natsionalna polityka SSSR (1920–1954) [Oppositions in Ukraine and national policy of the USSR (1920–1954)]. Miunkhen: In-t dlia vyvchennia SSSR, II, 83. [in Ukr].
 22. Kotsuró H. & Pyrih, O. Stan naukovoii rozrobky ta periodyzatsiia istoriohrafii nepu v Ukraini [The state of scientific development and periodization of historiography of the NEP in Ukraine] (2000). *Naukovi zapysky z ukrains'koi istorii*. Pereiaslav-Khmelnytskyi, V. 11, 121–139. [in Ukr].
 23. Kulchytskyi, S. Ukraina mizh dvoma viinamy (1921-1939rr.) [Ukraine between the two wars (1921-1939)]. (1999). K.: Alternatyvy, 336. [in Ukr].
 24. Lokritian, E. (1997). Gosudarstvo i rynek ocherki ekonomicheskoi istorii Ukrainy [State and market: essays on the economic history of Ukraine]-Kharkov, 173. [in Russ].
 25. Lykholobova, Z. Pryvatne pidpriemnytstvo u mistakh Donbasu v umovakh NEPu [Private entrepreneurship in the cities of Donbass in the conditions of the NEP]. (1991). *Rozvytok istorychnoho kraieznavstva v konteksti natsionalnoho i kulturnoho vidrozhennia Ukrainy*. K.; Kam'ianets-Podilskyi, 221–222. [in Ukr].
 26. Makarenko, O. (1967). Proval imperialistychnykh zamiriv shchodo Ukrainy (1924–1929 rr.) [The failure of imperialist measures against Ukraine (1924-1929)]. K.: Nauk. dumka, 252. [in Ukr].
 27. Molotov V (1933). Itogi piatiletki i plan 1933 g Doklad o narodnokhoziaistvennom plane na 1933 g na III sessii TSIK SSSR [The results of the five-year plan and the plan of 1933: Report on the national economic plan for 1933], 61. [in Russ].
 28. *Metodicheskie razrabotki urokov po istorii Nikolaevshchiny* [Methodical development of lessons on the history of Nikolayevshchina]. (1990). Nikolaev, V. *10 Nash kraii v 1921-1941*, 25. [in Russ].
 29. Orlov, I (2002). Vosstanovlenie promyshlennosti Rossiia nepovskaia [Industry recovery] (Ed A. N. Iakovleva. M. 468. [in Russ].
 30. *Pertsovich N promyshlennost Odesskoi gubernii v I-om kvartale 1923-24.* [Industry of the Odessa province in the first quarter of 1923/24.]. (1924). *Statisticheskii biulleten*. Odessa, 4 – 5, 139. [in Russ].
 31. Urok daet istoriia [History gives a lesson]. (1989). (Ed) V. G. Afanaseva, G. L. Smirnova, M: Politizdat, 414. [in Russ].
 32. *Khronika sotsialisticheskogo stroitelstva na Ukraine 1921-1925* [Chronicle of the socialist construction in Ukraine (1921-1925)]. (1989). (Ed) S. V. Kulchitskii. K.: Nauk dumka, 229. [in Russ].
 33. Iakovleva, E. Kontsessiionnaia polityka i praktika [Concession policy and practice]. (1990). *Khoziaistvennyi mekhanizm perioda novoi ekonomicheskoi politiki po materialam 20-kh godov*. M., 172. [in Russ].

M. Zerkal

HISTORICAL EXPERIENCE OF PROMOTING SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN THE AGRICULTURAL INDUSTRY OF THE SOUTH OF UKRAINE IN THE XX CENTURY

Introduction. The urgency of the study is due to the complex modern state of small and medium agrarian industry in the South of Ukraine, the slow disappearance of the agricultural market of industrial agricultural products of the domestic producer. The author, in his research, tries to justify the idea that there is a misconception about the historical experience of the implementation of the NEP, as solely the practices of the totalitarian communist political regime that it is impossible and inappropriate to study and use in today's economic and political conditions. Existing market laws have the same economic force, regardless of what political regimes exist, creates conditions for the growth of social activity of every citizen and its immersion in economic transformations in society. The research raises the problem of dating the commencement of the NEP in the south of Ukraine, not from 1925, and from 1924.

Purpose. On the basis of original archival material, the author sets himself the goal: to review the chronological dating of the beginning of the closure of the NEP policy in the South of Ukraine, in comparison with other parts of the Ukrainian SSR and the Soviet Union as a whole, returning to the study of regional

historical documentary on the economic stimulation of private initiative in the years of the new economic policy with regard to citizens, agrarian industrial enterprises to trace possible analogies with the present, namely - creating conditions for opening new jobs filling the local and national budgets with taxes, meeting the daily needs of the rural population in consumer goods and household services, creating a positive image of the ruling political superstructure, patriotic rallying of the population around the national idea to protect the territorial borders of the country from the invaders.

Methods. The author of the study is based on chronological, statistical, comparative, sociological, dialectical methods of research.

Results. The research is proving the fact that the significant quantitative lag of all industrial enterprises from the pre-war level, which was observed before the beginning of 1923, was overcome in the next three years. In the second half of 1925/26 the economic year of the Ukrainian SSR surpassed the pre-war level of industrial production. Since 1924, in all sectors of the big industry, with the exception of food, the slow process of cutting production in the private sector began. It is interesting that the fact remains that there is not a single private enterprise in the coal, metallurgy, cement industry, only three in machine building. The elimination of private traders in these sectors in the future was a result of a targeted state policy.

Originality. The author proved the factual material that for the Southern region, when the curtailment of the new economic policy should be shifted to 1924, the artificial and violent administrative nature of measures aimed at eliminating all manifestations of elements of the market economy of the South of Ukraine.

Conclusion. Thus, according to the author, the collapse of the NEP in the Southern region begins in 1924. The very creation of administrative obstacles and regulatory prosecution destroyed not only the achievements, but also the very historical memory of commercial activity, private economic initiative. The tensions of the consumer goods deficit were quickly eliminated, large state enterprises set up appropriate production and the “temporary retreat” of the communist paradigm was terminated. The experience of the positive activity of the general population should be useful in drafting new reforms in the Ukrainian economy today, especially when the majority of countries in the world make a major contribution to small and medium-sized businesses in the industry to ensure the profitability of the state budget and ensure social stability in the country, the region. The return of labor migrants, the restoration of industrial production in the places of their traditional existence, the creation of labor dynasties, the establishment of international trade is not just raw materials, but competitive high-tech products is impossible without creating the conditions for the work of small and medium-sized industrial enterprises, and only based on historical traditions, experience of previous generations. we will be able to revive the industrial glory of Ukrainians and other peoples who live in our state.

Key words: *new economic policy, entrepreneur, nepman, profit, workshops, enterprises, competition.*

UDC 94(477) “1919/1923”

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-58-66

O. Kompaniets

post-graduate student of the Department of Archeology and Auxiliary sciences of history of the Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

A. Morozov

doctor of history, professor of the Department of Archeology and Auxiliary sciences of history of the Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

INFLUENCE OF THE TYPHOID PANDEMIC ON THE VITAL ACTIVITY OF POPULATION OF UKRAINE UNDER CONDITIONS OF MILITARY CONFLICTS AND WAR DEVASTATION (1919 – 1923)*

The article shows the spatio-temporal dynamics of the typhoid pandemic on the territory of Ukraine in 1919 – 1923. An attempt was made to determine the structure of typhus morbidity and mortality. On the case of the Ukrainian Galician Army, the Army of Ukrainian People's Republic and the rebels of Middle Dnieper region the impact of the epidemic on the combat capability of the troops in 1919 – 1921 was shown.

Key words: *epidemic diseases, pandemic, typhus, war devastation, Ukrainian National Revolution, health care, sanitary-epidemiological situation, environmental history, mortality, morbidity.*

The statement of the issue. The pan-European crisis of 1914 – 1923, especially its constituent elements as the hostilities of 1914 – 1918, the revolutionary upheavals, deportations and migration processes multiplied by urbanization processes and the rapid development of transport, naturally caused unprecedented mobility of the population of the continent. These circumstances stimulated not only cross-cultural exchange, but together with the exhaustion and impoverishment of people, deterioration of sanitary and living conditions, coincidence of natural and climatic and cosmic factors led to the rapid spread of epidemic diseases, which in four years increased their lives four times larger people than the First World War. For natural disasters that do not recognize national borders, the Ukrainian lands have not been an exception, but the influence of the natural factor on the events and phenomena of Ukrainian history remains underestimated and is on the margins of scientific studies.

Research analysis. The study is based on a broad theoretical and empirical basis. Conceptually and methodologically, it is in the realm of environmental history, a modern interdisciplinary scientific field that studies the relationship between man and the rest of nature in retrospect. The theoretical groundwork is presented by the scientific works of A. Chizhevsky [22], J. McNeill [24], J. Diamond [3], P. Sorokin [15].

The study built on the hypothesis that the epidemic diseases act as catalysts for social upheaval.

Purpose. To find out the causes, scale, geography, patterns, features and consequences of epidemic diseases (especially different forms of typhoid) that struck the population of Ukraine in 1919 – 1923. More

* The article is written in accordance with the state budget theme “Ukrainian Revolution (1917-1921 gg.): The peasant factor” (state registration number 0118U003864).